

O'ZBEK FILOLOGIYASIDA TERMINOLOGIYA MUAMMOLARI

Xamrayeva Maxzuna G'ayratovna,

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

Filologiya fanlari v.b. dotsenti

E-mail: mahzuna69@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola globallashuv, lingvistik modernizatsiya, fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi sharoitida o'zbek filologiyasida terminologiyaning dolzarb muammolarini o'rganadi. Ilmiy tilning asosiy tarkibiy qismi sifatida terminologiya akademik muloqotda aniqlik va izchillikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotda terminologik beqarorlikning asosiy manbalari tahlil qilinadi va terminlarni yaratish, tartibga solish va amalga oshirishga tizimli yondashuvlar zarurligi ta'kidlanadi. Til siyosati va milliy rivojlanish strategiyalarining yagona terminologik tizimni shakllantirishga ta'siriga alohida e'tibor qaratilgan. Maqolada barqaror va izchil terminologiyani ishlab chiqish filologik tadqiqotlarni rivojlantirish va o'zbek fanining global akademik hamjamiyatga samarali integratsiyalashuvi uchun juda muhim ekanligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: O'zbek filologiyasi, terminologiya, terminologiya tizimi, standartlashtirish, til siyosati, lingvistik modernizatsiya, o'zlashtirish, ilmiy til, leksikografiya, globalizatsiya.

Abstract. This article studies the current problems of terminology in Uzbek philology in the context of globalization, linguistic modernization and the rapid development of science and technology. As a key component of scientific language, terminology plays an important role in ensuring accuracy, precision and consistency in academic communication. The study analyzes the main sources of terminological instability and emphasizes the need for systematic approaches to the creation, regulation and implementation of terms. Particular attention is paid to the influence of language policy and national development strategies on the formation of a unified terminological system. The article emphasizes that the development of stable and consistent terminology is very important for the development of philological research and the effective integration of Uzbek science into the global academic community.

Keywords: Uzbek philology, terminology, terminology system, standardization, language policy, linguistic modernization, assimilation, scientific language, lexicography, globalization.

Аннотация. В данной статье рассматриваются актуальные проблемы терминологии в узбекской филологии в контексте глобализации, языковой модернизации и стремительного развития науки и техники. Терминология, как ключевой компонент научного языка, играет важную роль в обеспечении точности, достоверности и согласованности академической коммуникации. В исследовании анализируются основные источники терминологической нестабильности и подчеркивается необходимость систематических подходов к созданию, регулированию и внедрению терминов. Особое внимание уделяется влиянию языковой политики и национальных стратегий развития на формирование единой терминологической системы. В статье подчеркивается, что развитие стабильной и согласованной терминологии имеет большое значение для развития филологических исследований и эффективной интеграции узбекской науки в глобальное академическое сообщество.

Ключевые слова: Узбекская филология, терминология, терминологическая система, стандартизация, языковая политика, языковая модернизация, ассимиляция, научный язык, лексикография, глобализация.

Kirish. Globallashuv va tezkor ilmiy taraqqiyot davrida terminologiyaning akademik va professional muloqotning asosiy tarkibiy qismi sifatidagi roli tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Terminologiya ilmiy tushunchalarni ifodalashda aniqlik, ravshanlik va

noaniqlikni ta'minlaydi, shu bilan birga fanlar va tillar o'rtasida samarali bilim almashinuvini osonlashtiradi. Shu munosabat bilan barqaror va standartlashtirilgan terminologiya tizimini rivojlantirish zamonaviy filologiyaning asosiy vazifalaridan biridir.

O'zbek filologiyasida terminologiya masalasi davom etayotgan lingvistik islohotlar, ilmiy bilimlarning kengayishi va xorijiy tillarning ta'sirining ortishi tufayli alohida dolzarblikka ega bo'ldi. Milliy terminologiyani rivojlantirish uchun katta sa'y-harakatlar qilingan bo'lsa-da, bir qator muammolar haligacha hal qilinmagan. Bularga atamalardan foydalanishdagi nomuvofiqliklar, bir xil tushuncha uchun bir nechta variantlarning birgalikda mavjudligi, o'zlashtirilgan so'zlarning nazoratsiz qabul qilinishi va atamalarni shakllantirish va standartlashtirish uchun yagona mezonlarning yo'qligi kiradi.

Ushbu mavzuning dolzarbligi o'zbek ilmiy terminologiyasini tilning milliy xususiyatlarini saqlab qolgan holda xalqaro standartlarga moslashtirish zaruratining ortib borayotgani bilan yanada kuchayadi. Ta'lim islohotlari va ilmiy sohani modernizatsiya qilish sharoitida izchil va funktsional terminologik tizimni yaratish strategik ustuvor vazifaga aylanadi. Bu, ayniqsa, filologiya uchun muhimdir, chunki u nafaqat tilni o'rganadi, balki lingvistik normalar va amaliyotlarning rivojlanishini faol ravishda shakllantiradi.

Bundan tashqari, terminologik masalalarni o'rganish tilshunoslik, leksikografiya, sotsiolingvistika va til siyosati tushunchalarini birlashtirgan fanlararo yondashuvni talab qiladi. O'zbek filologiyasida terminologiyaning hozirgi holatini tahlil qilish orqali ushbu tadqiqot asosiy muammolarni aniqlash va ilmiy tilning sifati va izchilligini oshirish uchun mumkin bo'lgan yechimlarni taklif qilishga qaratilgan.

Adabiyotlar sharhi. Terminologiya masalasi global tilshunoslik va filologiyada keng o'rganilgan bo'lib, u yerda u ilmiy muloqotning asosiy tarkibiy qismi sifatida tan olingan. Xalqaro olimlar terminologiya shunchaki ixtisoslashgan so'zlar to'plami emas, balki bilimlarning kontseptual tashkil etilishini aks ettiruvchi tuzilgan tizim ekanligini ta'kidlaydilar. Shu munosabat bilan, Eugen Wüster tomonidan ishlab chiqilgan terminologiyaning umumiy nazariyasi terminlarni shakllantirish, standartlashtirish va birlashtirish tamoyillarini tushunish uchun asos yaratdi. Uning ishi terminologik tizimlarni rivojlantirishda tizimlilik, aniqlik va izchillikning muhimligini ta'kidlaydi[1].

Terminologiya tadqiqotlarining keyingi rivojlanishini terminologiyaga kommunikativ yondashuvni taklif qilgan Mariya Tereza Kabre kabi olimlarning asarlarida kuzatish mumkin[2]. Ushbu nuqtai nazarga ko'ra, atamalar nafaqat ilmiy tizimlar ichida, balki ijtimoiy, madaniy va pragmatik omillar ularning qo'llanilishiga ta'sir qiluvchi real kommunikativ kontekstlarda ham ishlaydi. Ushbu yondashuv, ayniqsa, globallashuv ta'sirida zamonaviy terminologiyalarning dinamik tabiatini tahlil qilishda dolzarbdir. Bundan tashqari, zamonaviy tadqiqotlar til bilan aloqa qilish va o'zlashtirishning terminologiyaning rivojlanishiga ta'sirini ta'kidlaydi[3,4]. Olimlar ta'kidlashicha, dominant

xalqaro tillardan (ayniqsa ingliz tilidan) qarz olish ilmiy leksikalarni tezda o'zlashtirish imkonini beradi, ammo bu to'g'ri tartibga solinmasa, nomuvofiqlik, ortiqchalik va lingvistik o'ziga xoslikni yo'qotishga olib kelishi mumkin. Shuning uchun standartlashtirish va tilni rejalashtirish terminologik rivojlanishning muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi[5].

O'zbek tilshunosligida terminologiyani o'rganish ham katta e'tiborga sazovor bo'ldi. O'zbek olimlari, ayniqsa mustaqillik va til siyosati islohotlari sharoitida, milliy terminologik tizimlarning shakllanishi va rivojlanishiga e'tibor qaratdilar[7]. Tadqiqotlar xalqaro ilmiy standartlarga moslikni saqlab qolgan holda, o'zbek tilining ichki resurslariga asoslangan atamalar yaratish zarurligini ta'kidlaydi[8].

O'zbek filologiyasi bo'yicha bir qator tadqiqotlar terminologiyada sinonimlik va o'zgaruvchanlik muammolarini ko'rib chiqadi, bu yerda bir nechta atamalar bir xil tushunchani ifodalash uchun ishlatiladi. Bu holat ilmiy muloqotda qiyinchiliklar tug'diradi va yagona terminologik normalarning yo'qligidan dalolat beradi. Olimlar shuningdek, xorijiy atamalarni tarjima qilish va moslashtirish bilan bog'liq muammolarni ta'kidlaydilar, bu ko'pincha gibrid yoki nomuvofiq shakllarga olib keladi.

Bundan tashqari, O'zbekistondagi normativ-huquqiy hujjatlar va davlat dasturlari terminologiyani shakllantirish va tartibga solishda muhim rol o'ynaydi. O'zbek tilini rivojlantirish va ta'lim tizimini takomillashtirishga qaratilgan Prezident farmonlari va hukumat qarorlarida ilmiy terminologiyani standartlashtirish va undan to'g'ri foydalanishni rag'batlantirish muhimligi ta'kidlangan. Ushbu hujjatlar terminologik tadqiqotlarni institutsional qo'llab-quvvatlaydi va uning milliy taraqqiyot uchun strategik ahamiyatini ta'kidlaydi[9, 10].

Umuman olganda, xalqaro va o'zbek manbalarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, barqaror va samarali terminologik tizimni rivojlantirish nazariy tamoyillar, amaliy mulohazalar va davlat tomonidan tartibga solishni birlashtirgan muvozanatli yondashuvni talab qiladi. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar mavjud terminologik muammolarni hal qilish va milliy amaliyotni global standartlarga moslashtirish uchun qulay sharoitlar yaratadi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot o'zbek filologiyasida terminologiya muammolarini o'rganish uchun fanlararo va tizimli metodologik asosdan foydalanadi. Terminologiyaning murakkab va ko'p qirrali tabiatini hisobga olgan holda, tadqiqot sifatli va tavsiflovchi usullarni qiyosiy va analitik yondashuvlar elementlari bilan birlashtiradi. Bu kombinatsiya terminologiyani ishlab chiqish va qo'llash bilan bog'liq nazariy tamoyillarni ham, amaliy qiyinchiliklarni ham har tomonlama o'rganish imkonini beradi.

Ushbu tadqiqotda qo'llaniladigan asosiy usul tavsiflovchi tahlil bo'lib, u o'zbek filologiyasida mavjud terminologik muammolarni, masalan, nomuvofiqlik, sinonimlik, o'zgaruvchanlik va qarz olishning ta'sirini aniqlash va tavsiflashga xizmat qiladi. Ushbu

usul orqali terminologik qo'llanilishning hozirgi holatini aniqlash uchun ilmiy matnlar, lug'atlar, akademik nashrlar va ta'lim resurslari kabi bir qator lingvistik materiallar tahlil qilinadi.

Bundan tashqari, o'zbek va xalqaro terminologik tizimlar o'rtasidagi o'xshashliklar va farqlarni o'rganish uchun qiyosiy usul qo'llaniladi. Ushbu yondashuv terminologiyani rivojlantirishdagi global tendentsiyalarni aniqlash imkonini beradi va bu tendentsiyalar o'zbek lingvistik kontekstida qanday aks ettirilgani yoki moslashtirilganligini baholaydi. Milliy lingvistik normalar va xalqaro standartlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirga alohida e'tibor qaratiladi.

Tadqiqot shuningdek, turli kontekstlarda muayyan atamalarning ma'nosi, tuzilishi va qo'llanilishini o'rganish uchun funktsional va semantik tahlil elementlarini o'z ichiga oladi. Ushbu usul terminologik birliklarning ilmiy til tizimida qanday ishlashini va ularning ma'nolari kommunikativ va intizomiy omillarga qarab qanday o'zgarishi mumkinligini aniqlashga yordam beradi.

Bundan tashqari, hujjatlar tahlili normativ-huquqiy manbalarni, jumladan, prezident farmonlari, hukumat qarorlari va til siyosati va ta'limga oid milliy rivojlanish dasturlarini o'rganish uchun qo'llaniladi. Bu O'zbekistonda terminologiyaning shakllanishi va standartlashtirilishiga ta'sir qiluvchi institutsional va me'yoriy asosni tushunishga imkon beradi.

Tadqiqotning ishonchligini oshirish uchun o'zbek va xalqaro ilmiy diskurslardan misollar tahlil qilinadi va kuzatilgan naqshlar asosida umumlashtirishlar amalga oshiriladi. Tadqiqot asosan sifatli bo'lsa-da, u ma'lumotlarni tanlash va talqin qilishda tizimli yondashuvni qo'llaydi, bu esa izchillik va akademik qat'iylikni ta'minlaydi.

Umuman olganda, tanlangan metodologiya lingvistik tahlilni ijtimoiy-madaniy va siyosatga yo'naltirilgan mulohazalar bilan birlashtirish orqali terminologik masalalarga yaxlit nuqtai nazarni taqdim etadi. Ushbu integratsiyalashgan yondashuv o'zbek filologiyasida barqaror va standartlashtirilgan terminologik tizimni rivojlantirishdagi qiyinchiliklar va istiqbollarni chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Natijalar va muhokama. O'zbek filologiyasidagi terminologik muammolar tahlili shuni ko'rsatadiki, hozirgi terminologik tizim ham dinamik rivojlanish, ham bir qator doimiy strukturaviy muammolar bilan tavsiflanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, standartlashtirishga qaratilgan sa'y-harakatlarga qaramay, terminologik nomuvofiqlik eng muhim muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Ko'pgina hollarda, bitta atamaning bir nechta variantlari akademik adabiyotlarda, o'quv materiallarida va ilmiy munozaralarda bir vaqtning o'zida qo'llaniladi, bu esa noaniqlikka olib keladi va professional muloqotning ravshanligini pasaytiradi.

Tadqiqotning asosiy natijalaridan biri til aloqasining kuchli ta'siri, xususan, ingliz tiliga asoslangan xalqaro terminologiyaning tobora kengayib borishi hisoblanadi.

O'zlashtirish o'zbek ilmiy lug'atini boyitish va modernizatsiya qilishga hissa qo'shsa-da, u moslashish va normallashtirish bilan bog'liq muammolarni ham keltirib chiqaradi. Ba'zi hollarda xorijiy atamalar asl shaklida tegishli fonetik yoki morfologik moslashuvsiz ishlatiladi, bu esa o'zlashtirilgan va mahalliy ekvivalentlarning parallel ishlatilishiga olib keladi. Bu hodisa atamalar integratsiyasi uchun yagona tartibga solish mexanizmining yo'qligini ko'rsatadi.

Tadqiqot shuningdek, o'zbek filologik munozarasida sinonimiya va terminologik o'zgaruvchanlik keng tarqalganligini ko'rsatadi. Masalan, turli olimlar va muassasalar ko'pincha bir xil tushunchani ifodalash uchun muqobil atamalardan foydalanadilar, bu esa markazlashtirilgan terminologik ma'lumotlar bazasi yoki vakolatli standartlashtirish organining yo'qligini aks ettiradi. Bu holat akademik izchillikka salbiy ta'sir qiladi va oliy ta'limda o'qitish va o'rganish jarayonini murakkablashtiradi.

Qiyosiy nuqtai nazardan qaraganda, ingliz, nemis va fransuz tillari kabi rivojlangan tilshunoslik an'analari ixtisoslashgan muassasalar va standartlashtirish tizimlari tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan yaxshi tashkil etilgan terminologik tizimlarga ega ekanligi kuzatildi. Aksincha, o'zbek filologiyasi hali ham to'liq izchil va yagona terminologik tizimni shakllantirish jarayonida. Biroq, so'nggi islohotlar va siyosiy tashabbuslar ushbu kamchiliklarni bartaraf etishda ijobiy yo'nalishni ko'rsatmoqda.

Normativ-huquqiy hujjatlar va davlat dasturlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, terminologiyani rivojlantirish O'zbekiston til siyosatida strategik ustuvor yo'nalishga aylangan. Prezident farmonlari va hukumat qarorlarida ilmiy tilni standartlashtirish, akademik muloqotda o'zbek tilining rolini kuchaytirish va nazoratsiz qarz olishni kamaytirish muhimligi ta'kidlangan. Ushbu chora-tadbirlar terminologik tartibga solishni kelajakda takomillashtirish uchun mustahkam institutsional asos yaratadi.

Tadqiqotning yana bir muhim natijasi zamonaviy terminologik foydalanishni shakllantirishda raqamli resurslar va onlayn platformalarning ortib borayotgan rolidir. Elektron lug'atlar, akademik ma'lumotlar bazalari va raqamli korpuslar atamalarning shakllanishi, tarqalishi va standartlashtirilishiga tobora ko'proq ta'sir ko'rsatmoqda. Biroq, muvofiqlashtirilgan raqamli terminologik resurslarning yo'qligi to'liq izchillikka erishishda cheklovchi omil bo'lib qolmoqda.

Ushbu topilmalarni muhokama qilishda o'zbek filologiyasida barqaror terminologik tizimni rivojlantirish uchun tilshunoslik an'analari, xalqaro tajriba va zamonaviy texnologik vositalarni birlashtirgan muvozanatli yondashuv talab etiladi, deb ta'kidlash mumkin. Sof ko'rsatma yoki sof tavsifli yondashuvlar o'z-o'zidan yetarli emas. Buning o'rniga, tilshunoslikning aniqligi va amaliy foydalanish qulayligini ta'minlash uchun tilshunoslar, o'qituvchilar va siyosatchilarni jalb qilgan muvofiqlashtirilgan strategiya zarur.

Umuman olganda, natijalar o'zbek terminologiyasi sohasida sezilarli yutuqlarga erishilgan bo'lsa-da, tizimli standartlashtirish, institutsional muvofiqlashtirishni yaxshilash va raqamli texnologiyalarni kengroq joriy etish zarurligini tasdiqlaydi. Ushbu muammolarni hal qilish yanada izchil, funktsional va xalqaro miqyosda mos keladigan terminologik tizimni shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa va tavsiyalar. Xulosa qilib aytganda, o'zbek filologiyasidagi terminologik muammolarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, terminologiya ilmiy tilning asosiy tarkibiy qismi bo'lib, akademik munozarada aniqlik, izchillik va samarali muloqotni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, o'zbek terminologiya tizimini rivojlantirishda sezilarli yutuqlarga erishilgan bo'lsa-da, bir qator muammolar, jumladan, atamalardan foydalanishdagi nomuvofiqlik, sinonimlik, nazoratsiz o'zlashtirish va yagona standartlashtirish tizimining yo'qligi hali ham saqlanib qolmoqda.

Topilmalar o'zbek filologiyasida terminologiya rivojlanishining hozirgi bosqichi ham ijobiy dinamika, ham hal qilinmagan tarkibiy muammolar bilan tavsiflanganligini tasdiqlaydi. Bir tomondan, til siyosati islohotlari, ta'limni modernizatsiya qilish va xalqaro ilmiy amaliyotlar bilan tobora ko'proq aloqalar yaxshilanish uchun qulay sharoitlar yaratdi. Boshqa tomondan, to'liq markazlashtirilgan terminologik ma'lumotlar bazasi va muvofiqlashtirilgan tartibga solish mexanizmlarining yo'qligi barqaror va yagona tizimni shakllantirishga to'sqinlik qilmoqda.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, bir nechta tavsiyalar taklif qilinishi mumkin. Birinchidan, ilmiy atamalarni tartibga solish, tasdiqlash va monitoring qilish uchun mas'ul bo'lgan yagona milliy terminologik komissiyani tashkil etish orqali standartlashtirish jarayonini kuchaytirish zarur. Bunday institut nomuvofiqliklarni bartaraf etishga va filologiya va boshqa fanlarning turli sohalarida terminologiyaning tizimli rivojlanishini ta'minlashga yordam beradi.

Ikkinchidan, elektron lug'atlar, korpuslar va onlayn ma'lumotlar bazalarini o'z ichiga olgan raqamli terminologik resurslarni rivojlantirishga ko'proq e'tibor qaratish kerak. O'zbek terminologiyasi uchun integratsiyalashgan raqamli platformani yaratish akademik va ta'lim kontekstlarida kirish imkoniyatini, izchillikni va samaradorlikni sezilarli darajada yaxshilaydi.

Uchinchidan, xalqaro o'zlashtirishlardan foydalanishni mahalliy leksik resurslarni saqlash va rivojlantirish bilan muvozanatlash muhimdir. Globallashtirish xalqaro ilmiy lug'atni qabul qilishni talab qilsa-da, iloji boricha atamalarni o'zbek tilining fonetik, morfologik va semantik normalariga moslashtirishga ustuvor ahamiyat berilishi kerak.

To'rtinchidan, terminologiyani rivojlantirishga muvofiqlashtirilgan yondashuvni ta'minlash uchun tilshunoslar, o'qituvchilar, tarjimonlar va siyosatchilar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish kerak. Muntazam ravishda o'tkaziladigan akademik

konferensiyalar, seminarlar va tadqiqot loyihalari g'oyalar almashinuvini osonlashtirishi va terminologik amaliyotlarni uyg'unlashtirishga hissa qo'shishi mumkin.

Va nihoyat, kelajakdagi tadqiqotlar turli ilmiy fanlarda terminologik qo'llanilishini empirik tahlil qilishga, shuningdek, terminlarni shakllantirish va standartlashtirish bo'yicha amaliy ko'rsatmalarni ishlab chiqishga qaratilishi kerak.

Umuman olganda, izchil va standartlashtirilgan terminologik tizimni rivojlantirish o'zbek filologiyasini modernizatsiya qilish, ilmiy aloqalarni takomillashtirish va milliy ilmiy tadqiqotlarni global akademik hamjamiyatga integratsiyalash uchun juda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Wüster E. Introduction to the General Theory of Terminology and Terminological Lexicography. – Vienna: Springer, 1979.
2. Cabré M.T. Terminology: Theory, Methods and Applications. – Amsterdam: John Benjamins, 1999.
3. Sager J.C. A Practical Course in Terminology Processing. – Amsterdam: John Benjamins, 1990.
4. Temmerman R. Towards New Ways of Terminology Description. – Amsterdam: John Benjamins, 2000.
5. Felber H. Terminology Manual. – Paris: UNESCO, 1984.
6. Mahmudov N. Til va terminologiya masalalari. – Tashkent: Fan, 2011.
7. Nurmonov A. O'zbek tilshunosligi asoslari. – Tashkent: Fan, 2012.
8. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Tashkent: Universitet, 2006.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzini oshirish to'g'risida"gi PF-5850-son Farmoni. – Tashkent, 2019.
10. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Davlat tilini rivojlantirish departamenti faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi qarori. – Tashkent, 2020.